

Модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення

Сучасні умови соціально-економічного розвитку України супроводжуються формуванням ринку праці, для якого є характерним зростання безробіття та загострення конкуренції між фахівцями високої професійної кваліфікації. Крім того, в останні роки відбувається стрімка переорієнтація домінуючих галузей виробництва з однієї сфери на іншу й зростання попиту на кваліфіковану робочу силу в галузі інженерно-технічного спрямування. Такі умови висувають принципово нові вимоги до рівня підготовки професійно компетентних, мобільних і активних фахівців, які здатні швидко модернізувати свою діяльність і оволодіти достатнім рівнем знань, умінь і навичок для виконання виробничих функцій відповідно до динамічних вимог виробництва. Закономірно, що означена вище проблема тісно пов'язана зі змістом професійної орієнтації учнівської молоді. Адже проблема підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів до професійного самовизначення та ефективної у майбутньому професійної діяльності передбачає створення умов для розгортання профорієнтаційної діяльності суб'єкта динамічного ринку праці, який здатний швидко адаптуватися до вимог виробництва, зосередитися на власному саморозвитку і самовдосконаленні. Соціальними наслідками такої діяльності людини є забезпечення її сталим робочим місцем, задоволеність працею, соціальна захищеність. Саме тому метою статті є обґрунтування моделі формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки.

Наголосимо, проблема професійного самовизначення учнів старшої школи не є новою в наукових дослідженнях, її вирішення продовж тривалого часу обирається в якості спеціального предмету вивчення в працях педагогів, психологів і соціологів. У різні часи, залежно від суспільних запитів на рівень і якість підготовки фахівців і досягнень у галузі професійної орієнтації, в системі формування професійного самовизначення старшокласників домінували певний зміст, форми та методи педагогічної роботи. Теоретичний аналіз наукових досліджень проблеми формування в старшокласників професійного самовизначення дав змогу дійти висновку про те, що в сучасній виховній теорії та практиці вчені все частіше звертаються до нової тактики та технології педагогічної роботи, спрямованої на активізацію механізмів професійної самооцінки, самопізнання та самовдосконалення особистості. Для досягнення такої мети й пропонується вченими (І. Бех, Є. Климов, О. Коберник, О. Мельник, В. Сидоренко, М. Тименко, Б. Федоришин та ін.) модернізувати традиційну систему професійної орієнтації учнівської молоді в напрямі вдосконалення її змісту та педагогічних умов його реалізації в різних типах навчальних закладів і залежно від специфіки обраної сфери професійної

діяльності. При цьому технологічна підготовка дає змогу старшокласникам уточнити майбутній соціально-професійний статус і розпочати, через активну пізнавально-перетворювальну діяльність, формування необхідних для обраної в сфері інженерно-технічних та робітничих професій професійно важливих якостей [10].

Відзначимо, поняття «педагогічна умова» розглядається в сучасних дослідженнях як обставина (С. Гончаренко [3]), яка сприяє розвитку певного педагогічного процесу. Введення в традиційний навчально-виховний процес такої «обставини» має забезпечити досягнення заздалегідь заданого результату, яким у нашому дослідженні є готовність старшокласників до професійного самовизначення у сфері інженерно-технічних та робітничих професій. Така мета досягається через низку проміжних завдань: підвищення когнітивної складності й адекватної самооцінки системи знань старшокласника про себе та майбутню обрану або ж бажану професію; забезпечення диференційованого ставлення до різноманітних робітничих та інженерно-технічних професій і самоприйняття себе як суб'єкта обраної професії; розвиток комплексу необхідних для обраної професії професійно важливих якостей, якими є наполегливість, професійна мобільність і проектно-технологічні вміння.

Відповідним чином вирішити згадані вище завдання ми в змозі в організованому середовищі формування професійного самовизначення учнів. Не важко помітити, що введення в навчально-виховний процес певних педагогічних умов передбачає визначення кінцевої мети формування (зміни в структурі готовності учні до професійного самовизначення) та проміжних завдань (зміни в показниках структури цієї готовності), яких можливо досягнути за допомогою відповідних педагогічних засобів. Сучасні тактики та технології профорієнтаційної роботи, розкриті в працях вітчизняних вчених (узгодження змісту профільних програм профорієнтаційного спрямування та ін.) й виступають педагогічними умовами, виконання яких призводить до підвищення рівня сформованості певного явища (спрямованості, інтересів, мотивів, якостей особистості тощо).

До такого висновку ми приходимо також під час уточнення сутності поняття «формування», яке в психолого-педагогічних дослідженнях (В. Зінченко, Б. Мещеряков) розуміється, з одного боку, як сукупність прийомів і способів зовнішнього впливу на індивіда, що мають на меті створити в нього систему певних соціальних цінностей, а з іншого – процес утворення під впливом таких прийомів і способів особливого типу системних утворень усередині цілісної психологічної організації особистості [2].

На важливості другої складової процесу «формування» наголошує в своїх працях І. Бех [1]. Вчений стверджує, поняття формування не вичерпується цим змістом і має на увазі також процес утворення під впливом різних соціальних дій особливого типу системних відносин усередині цілісної психологічної організації особистості [1, с. 237]. Визначення поняття формування в тій частині, де йдеться про організацію способів впливу на особистість, доводить вчений, урівнюється з поняттями навчання і виховання. Слід зважати на те, що і виховання, і навчання як процеси складаються з діяльності педагога і власної діяльності дитини. Діяльність дитини виникає і формується у процесі навчання і виховання, педагог керує її становленням. Педагог досягне мети всебічного розвитку дитини, наголошує І. Бех, якщо вмilo спрямовуватиме її власну діяльність. Тому ефективність його педагогічної діяльності визначається ефективністю формування власної діяльності дітей, оскільки саме на її основі відбувається їхній розвиток. Водночас є підстави вважати, що не будь-яка власна діяльність дитини, а лише та, що цілеспрямовано формується педагогом і здійснюється за постійної активної участі в ній самої дитини як суб'єкта цієї діяльності, чинить вплив на її психічний розвиток [1, с. 238].

Отже, ведення в процес технологічної підготовки учнів старших класів певних педагогічних умов має забезпечити цілеспрямоване формування педагогом профорієнтаційної діяльності старшокласників через активну участь в ній самої дитини як суб'єкта цієї діяльності. Така діяльність педагога, який створює відповідні педагогічні умови, та діяльність учня, який самостійно формує свою профорієнтаційну діяльність з досягнення певних цілей, й має привести до результату, яким на етапі закінчення середньої загальноосвітньої школи має бути готовність старшокласників до професійного самовизначення. Метою діяльності учня в цілеспрямованому організованому педагогом профорієнтаційному середовищі технологічного напрямку профільного навчання має бути його готовність до професійного самовизначення у сфері інженерно-технічних професій. При цьому цілеспрямовано організований профорієнтаційний процес і задає педагогічні умови та зміст моделі, яка дає змогу досягнути поставленої вихователем мети.

Проміжною ланкою між вимогами майбутньої професії та можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноваження, через сформоване ставлення до професії та до себе як суб'єкта майбутньої трудової діяльності, об'єктивних вимог професійного простору (об'єктивно задана потреба обрати майбутню професію) та суб'єктивних факторів оволодіння в майбутньому бажаною професією. Тому педагогічними умовами й мають бути ті, які забезпечуватимуть через організацію такої самодіяльності старшокласника узгодження ним знань про зміст і структуру ІТРП та їх вимоги до людини зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами.

Для визначення необхідних педагогічних умов, наголошує О. Коберник, які забезпечать в майбутньому досягнення мети, представленої в ідеальній

моделі, використовуються процеси педагогічного проектування. Метою такого проектування є визначення необхідних умов, у яких діяльність педагога (або певним чином організоване навчально-виховне середовище) спонукатиме старшокласника до внутрішньої самодіяльності, спрямованої на самостійне узгодження ним актуальних проблем професійного самовизначення в процесі технологічної підготовки [5].

Розкриємо специфіку розробленої нами моделі формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічного напрямку профільного навчання (див рис. 1) в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, оскільки саме в них на даний час достатньо ефективно реалізується зміст освітньої галузі «Технології». Відзначимо, кожний шкільний предмет у межах його можливостей відкриває перед школярами світ праці та професій. Профільні навчальні предмети та курси за вибором освітньої галузі «Технології», крім розвитку в процесі пізнавально-перетворювальної діяльності загальнотрудових умінь та навичок, створюють також умови для формування професійно важливих якостей, необхідних в обраній старшокласниками професії. Суттєво розширюють такі можливості й надзвичайно великий спектр профільних навчальних предметів, спеціалізованих курсів допрофесійної підготовки та професійного навчання, курсів за вибором, способів здійснення навчальної, виробничої та літньої практики, індивідуальних та групових занять. Одночасно з такими можливостями в старшокласників виникають і проблеми їх обґрунтованого вибору на початку навчання в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Адже такий вибір повинен не лише співпадати з сформованими професійними інтересами, мотивами та намірами учня, а й в майбутньому дати змогу, через активну участь в пізнавально-перетворювальній діяльності, розпочати вчасно формування необхідних для обраної професії професійно важливих якостей. Зважаючи на означене вище першим етапом формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення, які розпочинають навчання у міжшкільних навчально-виробничих комбінат, є педагогічне забезпечення їх пізнавально-пошукової профорієнтаційної діяльності через виконання ними професіографічно-дослідницьких завдань.

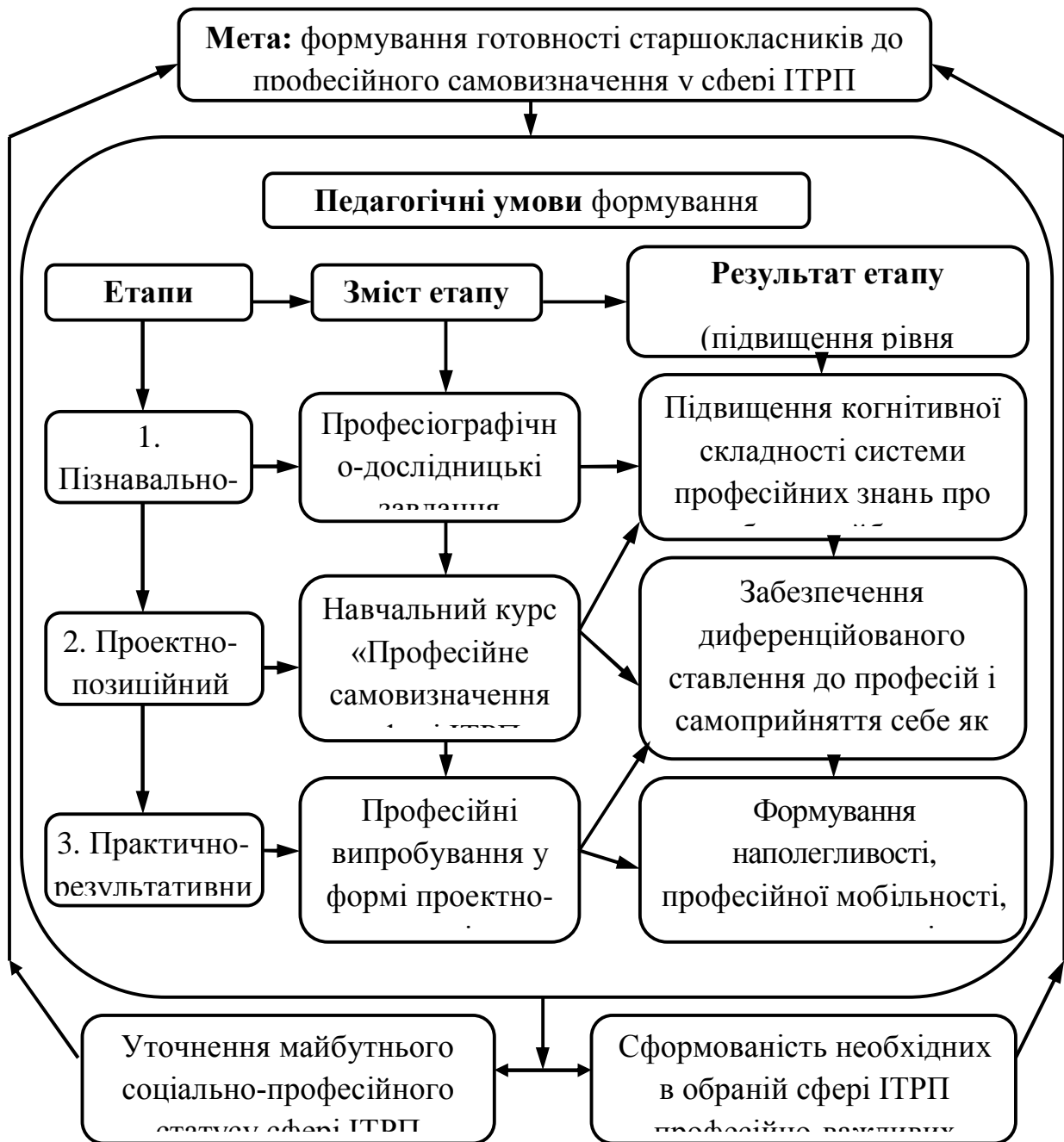

Рис. 1. Модель формування професійного самовизначення

старшокласників у процесі технологічної підготовки

Виконання таких професіографічно-дослідницьких завдань (див. рис. 1) й має, на нашу думку, забезпечити вибір такого навчального профілю кожним учнем, який відповідає його професійним інтересам, намірам, можливостям і бажанню оволодіти в майбутньому обраною професією. Звичайно, в міжшкільних навчально-виробничих комбінат на даний час достатньо ефективно організована допрофільна орієнтація учнів 8–9 класів, яка має на меті підготувати їх до вибору профілю навчання в старшій школі. Проте виділений нами пізнавально-пошуковий етап діяльності старшокласників дає змогу йому безпосередньо перевірити в навчально-виховному процесі здійснений вибір, за потреби вчасно його скорегувати й окреслити програму вивчення профільних предметів, спеціалізованих курсів допрофесійної підготовки та професійного навчання. Такі пошукові кроки й складають сутність його індивідуальної освітньої траєкторії в оволодінні змістом обраного навчального профілю, який обов'язково пов'язаний з певною сферою професійної діяльності людини. Упровадження цього етапу вирішує надзвичайно широке коло проблем: для учнів – вибір профілю навчання й побудова індивідуальної навчальної програми; для міжшкільного навчально-виробничого комбінату – комплектування профільних класів залежно не лише від кількості бажаючих, а й від їхньої можливості досконало оволодіти змістом обраного профілю.

Проте для підвищення когнітивної складності й адекватної самооцінки системи знань старшокласника про себе та майбутню професію, а тим більше забезпечення диференційованого їх ставлення до професій і самоприйняття себе як суб'єкта обраної робітничої або ж інженерно-технічної професії лише пізнавально-пошукового етапу недостатньо. Тому наступним нами відокремлено проектно-позиційний, який передбачає оволодіння учнями старшої школи змістом курсу профорієнтаційного спрямування

«Професійне самовизначення у сфері інженерно-технічних і робітничих професій» [10]. Виділення цього етапу ґрунтувалося на експериментальних висновках вітчизняних вчених, в яких стверджується про необхідність уведення профільних курсів профорієнтаційного спрямування «Людина і праця» (І. Підтілок, Н. Побірченко, О. Сергеєнкова [7]), «Побудова кар'єри» (І. Бех, Л. Гуцан, О. Мельник, О. Морін, І. Ткачук, М. Шабдінов [8]) та «Основи вибору професії» (О. Пилипчук, М. Тищенко, М. Янцур [6]). Навчальні програми таких курсів, на їхню думку, є обов'язковою і невід'ємною складовою підготовки старшокласників до професійного самовизначення, зміст якого слугує системоутворюючою основою для узагальнення учнем отриманих знань про світ професій та напрями побудови майбутньої професійної кар'єри. Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи [8, с. 43]).

Наступний етап формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення нами визначено практично-результативний, а його змістом професійні випробування в формі проектно-технологічних робіт, які учні виконують в процесі практичних робіт, навчальної та виробничої практики з профільних предметів, спеціалізованих курсів допрофесійної підготовки та професійного навчання, курсів за вибором, індивідуальних та групових занять. Виділення цього етапу ґрунтувалося на тому, що дослідники проблеми формування змісту освітньої галузі «Технології» (А. Вихрущ, О. Коберник, В. Мадзігон, В. Оржеховська, В. Сидоренко, М. Тищенко, Д. Тхоржевський та ін.) переконливо доводять про необхідність організації технологічної підготовки на засадах проектно-технологічного підходу, який передбачає виконання старшокласниками певного проекту (індивідуального, групового, колективного). Такий проект охоплює діяльність учнів від формулювання мети й економічної доцільності до презентації виготовленого продукту (виробу).

Відзначимо, такий підхід, в якому акцент перенесено на самостійну й активну діяльність старшокласників, у останнє десятиліття в освітній галузі «Технології» приходить на зміну репродуктивному навчання, під час якого відбувалося пасивне відтворення одержаних знань, сформованих умінь і навичок. Проектно-технологічний підхід отримав назву «навчання, в центрі якого знаходиться учень». Роль вчителя за умов використання такого підходу полягає в підтримці діяльності учнів. Він забезпечує матеріалами й опосередковано керує нею, ставить перед учнями проблеми та допомагає їх вирішувати. В основу такого навчального процесу закладено співробітництво та продуктивне спілкування учнів, спрямоване на спільне розв'язання проблем, формування вмінь виділяти важливе, ставити цілі, планувати діяльність, розподіляти функції, відповідальність, критично міркувати, досягати значимих результатів. Результатом навчання стає вже не засвоєння знань, вмінь і навичок, а формування основних способів діяльності, які забезпечують успіх практичної діяльності. Варто також наголосити ще на одному надзвичайно важливому аспекті практично-результативного етапу формування в старшокласників готовності до професійного самовизначення у сфері інженерно-технічних та робітничих професій, який виявляється в самоприйнятті учнем себе як суб'єкта майбутньої трудової діяльності.

Отже, введення в традиційний навчально-виховний процес технологічного напрямку профільного навчання такої «обставини» як

реалізація виділеного нами пізнавально-пошукового, проектно-позиційного та практично-результативного етапів формування ГСПС й складають сутність моделі, яка забезпечує включення учнів у відповідну профорієнтаційну діяльність. А професіографічно-дослідницька діяльність старшокласників, оволодіння ними змістом курсу профорієнтаційного спрямування та виконання професійних випробувань у формі проектно-технологічних робіт забезпечує самостійне узгодження знань про зміст і структуру, а інженерно-технічних професій та їх вимоги до людини зі сформованими та усвідомленими ними в процесі розвитку можливостями та потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Большой психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. – 672 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – Постанова Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 року.
5. Коберник О. М. Теорія і методика психолого-педагогічного проектування виховного процесу в школі / О. М. Коберник. – К. : Наук. світ, 2001. – 182 с.
6. Пилипчук О. Ф. Основи вибору професії / О. Ф. Пилипчук, М. П. Тищенко, М. С. Янцур. – Рівне : МПУ ДЦЗ, МОУ РДПІ, 1994. – 220 с.
7. Побірченко Н. А. Людина і праця : навч. посіб. [для 10-х класів] / [Н. А. Побірченко, О. П. Сергєєнкова, І. В. Підтілок]. – К. : Наш час, 2006. – 180 с.
8. Побудова кар'єри : програма [для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів] (70 годин) / [І. Д. Бех (науковий консультант), О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, М. Л. Шабдінов та ін.] // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 1. – С. 43–56.
9. Шабдінов М. Л. Учнівський проект у професійному самовизначенні старшокласників / М. Л. Шабдінов // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць / [ред. колег. О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2008. – Кн. № 1. – Вип. № 12. – С. 371–379.
10. Шабдінов М. Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / М. Л. Шабдінов. – К. , 2010. – 307 с.